

COVID-19 SONRASI DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ

THE CHANGING WORLD ORDER AFTER COVID-19

Yüksek Lisans Öğrencisi Ceyda ÜSTÜNDAĞ

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı,
cyd.ustndg@gmail.com

Ankara / TÜRKİYE

ORCID No: 0000-0002-7808-7869

Yüksek Lisans Öğrencisi Dilan SAĞIR

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi
Anabilim Dalı, dilansagir.95@gmail.com

Aydın / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3760-0096

ÖZET

Çin’de ortaya çıkarak kısa sürede dünyayı saran Covid-19, günümüzde toplum sağlığını ciddi ölçüde tehdit eden bir hâl almıştır. Hayatın normale dönüşünü sağlamak için bireysel tedbirlerle birlikte hükümetlere ve uluslararası kuruluşlara ciddi sorumluluk düşmektedir. Salgın pek çok alanda etkisi uzun yıllar hissedilebilecek bir dönüşüme yol açma potansiyeli taşıdığından, küresel siyaset üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olacaktır. Yıllardır süregelen liberal dünya düzeninin getirdiği “bireysel özgürlük” kavramı, küresel salgın nedeniyle devletlerin birçok alana müdahalesi neticesinde yerini “güçlü devlet” kavramına bırakmıştır.

İçinde bulunduğumuz süreçte pandemi büyük bir tehdit oluşturduğundan, uluslararası güvenlik sorunu haline gelmiştir. Küresel iş birliğinin etkin olamaması, Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların kendilerinden beklenen rolleri yerine getirememesi, çok kutuplu sistemin süper gücü olarak nitelendirilen Trump yönetimindeki ABD’nin içe dönük politikaları devletleri yalnızlığa itmekte ve tek başına mücadeleyi ön plana çıkartarak devletlerarasında rekabet ve çatışma ortamına da zemin hazırlamaktadır. Çin’in ülke içerisindeki salgını sınırlamada diğer ülkelere nazaran daha başarılı görülmesi “Otoriter rejimler yükselebilir mi?” sorusunu beraberinde getirir de, demokratik ülkelerin koronavirüsle mücadelesi incelendiğinde asıl meselenin “yönetebilirlik” olduğu görülmektedir.

Devletlerin koronavirüsle mücadele performansını etkileyen önemli hususlardan birisi, kriz yönetimini etkili şekilde sürdürebilme potansiyelidir. Bu husus, hükümetlerin halk nezdinde meşruiyetini sağlamanın yanı sıra, uluslararası toplumda da güç unsurunun belirleyicisi haline gelmiştir. Krizi etkili yönetemeyen hükümetlerin salgın ile mücadele sürecinde uluslararası arenada diplomasi ve uzlaşmayı geri plana atarak daha saldırgan bir tutum izlediği görülmektedir.

Virüsün halihazırda etkilemekte olduğu birçok ülke gıda güvenliği, sağlık sistemi yatırımları, dijital güvenlik, sınır problemleri, ekonomik problemler gibi alanlarda mücadele vermekte ve “yeni düzen” içerisinde uygulanabilir politikalar geliştirmeye çalışmaktalar.

Bilindiği üzere 1990’ların başından itibaren etkisini göstermeye başlayan küreselleşmeyle birlikte sınırların esnek hale geldiği, bireylerin, sermaye ve hizmetlerin serbestçe yer değiştirdiği bir dünya düzenine geçilmişti. Covid-19 pandemisi ile küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara bir yenisi daha eklenmiş ve küresel çözüm üretme konusunda devlet ve örgütlerin çabası sorgulanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada Covid-19’un ülkelerin iç ve dış ilişkilerine, yönetim anlayışına ve ülkelerin karşılıklı tutumlarına etkisi incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Küreselleşme, Güvenlik, Kriz yönetimi, Yeni düzen.

ABSTRACT

Covid-19, which emerged in China and surrounded the world in a short time, it has become a serious threat. In addition to individual measures, governments and international organizations also have a serious responsibility to ensure the return of life to normal. . Since the epidemic has the potential to cause a transformation that can be felt in many areas for many years, its impact on global politics will be inevitable. The concept of "individual freedom" brought about by the liberal world order that has been going on for years has been replaced by the concept of "strong state" as a result of the intervention of states in many areas as a result of the global epidemic.

Since the pandemic poses a great threat in the current period, it has become an international security issue. The ineffectiveness of global cooperation, the inability of international organizations such as the World Health Organization and the European Union to fulfill the roles expected from them, the inward-oriented policies of the US under Trump, which is described as the superpower of the multi-polar system, push the states to loneliness and put the struggle alone and competition between states and It also prepares the ground for the environment of conflict. Although the fact that China is seen as more successful in limiting the epidemic in the country compared to other countries led to be asked “Can authoritarian regimes rise?”, when the struggle of democratic countries against coronavirus is examined, it is seen that the main issue is "manageability".

One of the important issues affecting the coronavirus combat performance of states is their potential to effectively continue crisis management. In addition to ensuring the legitimacy of governments in the eyes of the people, this issue has also become the determinant of the power factor in the international community. It is seen that governments that cannot manage the crisis effectively, in the process of combating the epidemic, take a more aggressive attitude by throwing diplomacy and compromise in the international arena. Many countries already affected by the virus are struggling in many areas such as food security, health system investments, digital security, border problems, economic problems and trying to develop applicable policies in the "new order".

As it is known, with the globalization that started to take effect from the beginning of the 1990s, a world order in which borders became flexible and individuals, capital and services freely moved was adopted. With the Covid-19 pandemic, a new one has been added to the problems caused by globalization and the efforts of the state and organizations to produce global solutions have begun to be questioned.

In this study, the effect of Covid-19 on the internal and external relations of countries, management understanding and mutual attitudes of countries will be examined.

Keywords: Covid-19, Globalization, Security, Crisis management, New order.

1. GİRİŞ

Covid-19, belirli sınırlar içerisinde kalmayarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Küresel bir salgın olan Covid-19'un uluslararası sistem üzerinde etkisi, salgının kontrol edilmesi ve sonrasında oluşan "yeni düzen" hakkında bizlere ışık tutacaktır.

Uluslararası sistem üzerine çıkarımlarımız sisteme nasıl baktığımız ile ilişkilidir. Uluslararası sistemi anlamak için öncelikle sistemin ne olduğunu tanımlamamız gerekmektedir. İfade edecek olursak sistem; "*Birbirinden bağımsız nesnelere bir arada düzenli etkileşim halinde bulunduğu, bir halkada gerçekleşen olası değişimin düzen içerisinde diğer halkaları da etkilediği birbirine bağımlı bütündür*" (MAÇ, 2004, s.1). Bütünün içerisinde yer alan aktörler sistemi yansıtan özelliklere sahiptir. Bu durum sistemin düzenli ve tahmin edilebilir bir yapılanma olduğunu göstermektedir. Her sistemi bir başka sistemden ayıran belirli temel özellikleri bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinin geniş nitelikli analiz düzeyi olan uluslararası sistemin yapısal özelliklerini oluşturan unsurlar; otoritelerin örgütlenme şekli, aktörlerin sisteme etki düzeyi, güç ilişkileri ve kapasiteleridir. Aktörlerin birbirine görece konumları, tehdit algıları, kapasitelerinin dağılımı uluslararası sistemi şekillendirmektedir.

Günümüz çok kutuplu dünya sistemi küreselleşme çağının bir getirisi olarak ortak politikaların geliştirildiği karşılıklı iş birliği ve bağımlılığın hakim olduğu yapılanmadır. Devletler, uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler gibi birçok aktörün bulunduğu çok kutuplu dünya sisteminde istikrarı sağlayan unsurlar arasında uluslararası hukuk normları ve uluslararası iş birliği yer almaktadır.

Uluslararası sistemde her devlet bir kimliğe sahiptir. Kimlikler liderlerin söylemleri, uyguladıkları politikalar, sosyo-kültürel faktörler, coğrafi ve iktisadi yapılar, inançlar gibi pek çok faktör etrafında şekillenmektedir. Devletlerin sahip olduğu kimlikler çıkarlarını, dost, düşman ve rakip algılarını belirlemektedir. Tehdit algıları ile kimlik paralellik göstermektedir. Sistemin bir parçası olan devletlerin kimliğinde yansıyan tehdit algıları uluslararası sistemi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Covid-19 ile birlikte farklı tehdit algılarına sahip olan devletlerin tamamı için geçerli yeni ortak bir tehdit ortaya çıkmıştır.

Çok kutuplu dünya sistemi, kolektif güvenlik anlayışı çerçevesinde karşılaşılan tehditler ile ortak mücadelenin gerçekleştiği bir sistemdir. Küresel bir salgın olan Covid-19'a karşı kolektif güvenliğin sağlanamaması, pandemiye yönelik ortak politikaların geliştirilememesi, uluslararası örgütlerin koordine edilemeyişi, küresel çapta gerçekleşen salgın karşısında devletleri, kendi çıkarları doğrultusunda güvenlik stratejileri geliştirmesine yöneltmiştir.

Salgın ölümcül etkisinin çok kutuplu dünya sisteminde esnek sınırları sarması sonucu ulus içi ve uluslararası alanda güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Çok kutuplu sistemde Covid-19 karşısında devletlerin iç güvenliğine yönelmesi ve kendi paylarına düşen sorumluluğu yerine getirmek için çabalaması, uluslararası alanda da oluşan güvensizlik ortamının kırılmasında etkili olmaktadır (Ak, 2020, s. 272-274).

Devletler güvenliklerini yasalar ve uygulamaya konulan politikaları ile sağlamaktadır (ŞAHİN, 2020, s.187). Salgın gibi olağan dışı süreç içerisinde hükümetler, kamusal güvenliğin sağlanması için yetkilerini arttırmaktadır. Hayatımızı kolaylaştıran teknolojik imkânlar pandemi kapsamında devletlerin vatandaşlarını kontrol altında tutmasına olanak sağladığı politikalar geliştirmesinde etkili olmuştur.

Covid-19 ile ulusal mücadelede pek çok devlet, yetki alanlarını genişleterek, insan hak ve özgürlüklerini geri planda bırakan sıkı ve korumacı politikalara yönelim göstermiştir (TARHAN, 2020, s. 104). Güvenlik tedbirleri ile bireyler korunurken salgının etkisinin azaltılması için seyahat etme, sağlık, eğitim gibi temel haklara kısıtlamalar getirilmiştir (Özalp, 2020, s. 128-129).

Koronavirüs salgını nedeniyle ulusal ve uluslararası hareketlilik sınırlandırılmıştır. Bu durum göçmenlerin yalnızca göç edebilme haklarını elinden almamış, göçmenler aynı zamanda sağlık, barınma, ekonomik kaygı, salgın sürecinde artan ayrıştırmacı politikalar gibi sorunlar ile karşılaşmışlardır.

Her ne kadar “*başta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) olmak üzere birçok kuruluş tarafından devletlere sınırlara ilişkin kısıtlamaların insan haklarına ve mülteci koruma standartlarına uygun olması*” gerektiğine dair uyarılar yapılmış olsa da virüse karşı tedbirlerde çağrıya uyum tam olarak sağlanamamıştır (Sirkeci, Özerim, & Bilecen, 2020, s. 2-3).

Ekonomide yaşanan negatif etkiler ve artan sınır güvenliği ile birlikte milliyetçi ve popülist politikalarda yükseliş görülmektedir. Üretimin ön plana çıkması, işsizlik, toplumsal tabakalar arasındaki farkın derinleşmesi gibi etmenlerin bu hususta payı oldukça büyüktür.

Tüm bunlar ve sayamayacağımız daha birçok gelişme hükümetlerin “yeni normal” süreci kapsamında gerçekleştirdikleri kamu politikalarının uluslararası sistemi doğrudan ilgilendirdiğini göstermektedir. Koronavirüs ile hükümetlerin davranış şekilleri sadece ulusal alanda etki göstermeyip uluslararası alanda da kriz yönetimini etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

2. DÜNYA SİSTEMİ VE DÜNYA DÜZENİ KAVRAMLARI

Uluslararası ilişkiler disiplini anlamlandırabilmek için birtakım kavramlar üzerinden çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Birçok araştırmacının üzerinde çeşitli çıkarımlarda bulunduğu “sistem” de bunlardan bir tanesidir. Sistem “*aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelen bir değişikliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisidir*” (ARI, 2013, s.399). “Uluslararası sistem” ise devletlerin oluşturduğu, temel öğeleri belirli sınırlarla birbirinden ayrılan, aralarında düzenli ve bağımlı ilişkiler bulunan bir yapı olmakla birlikte; sistem kavramını, sistemi oluşturan devletlerin davranışları, sistemin yapısı ve işleyişi, devletlerin eylemlerini ve sistemin işleyişini sınırlayan çevresel faktörlerle birlikte ele almak gerekmektedir (ARI, 2013). Sistem kavramı uluslararası politika literatüründe II. Dünya Savaşı sonrası kullanılmaya başlanmıştır (Sönmezoğlu, 2014, s.810). Sistem analizi genel olarak, uluslararası siyasal sistemdeki belirli bir güç dağılım biçiminin sistem içerisinde yer alan devletlerin dış politikaları üzerindeki etkilerini incelemektedir (Aktaran Sönmezoğlu2014, s.811). Uluslararası sistemin yapısı günümüz koşulları göz önüne alınarak incelendiğinde, sistemin aktörlerinden biri olan devletlerin izole politikalar izlemek yerine karşılıklı etkileşim içerisinde bulduklarını söylemek mümkündür. Sistemde yer alan devletler güç durumu ayırt edilmeksizin uluslararası hukuk kurallarına ve uluslararası örgüt koşullarına uygun hareket etme yönelimi gösterdiklerinden ötürü aktörlerin etkileşim düzeyinde artış görülmektedir. Çoğu zaman uluslararası sistem devlet merkezli olarak ele alınsa da küresel dünyada uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, insanî yardım kuruluşları gibi öğelerin de sistemin önemli birer parçası olduğu unutulmamalıdır.

Çoğunlukla uluslararası siyasal sistemde belirleyici konumda olan güç dağılımını esas alarak birçok yazar çeşitli sınıflandırmalar yapmıştır. Uluslararası sistemde kutup sayısı ile güçlü devletlerin sayısı paralellik göstermektedir. Kutuplar ana güç merkezini ifade etmektedir yalnız bu durum düzen içerisinde yer alan büyük devletlerin güçlerinde eşitlik olduğu anlamına gelmemektedir. Düzenin devamlılığının sağlanarak dengede yürütülmesi, sistemdeki güç kapasitelerine ve yoğunluğuna göre şekillendirilmektedir. Uluslararası düzenin istikrarı ya da istikrassızlığı gibi sistemin işlerliğine dair belirleyici etken olan güç kapasitelerinin dağılımı, bizlere farklı sistem modelleri sunmaktadır (TINAS, 2018, s.58). Morton A. Kaplan’ın geliştirdiği sistem modellerinden biri olan “İki kutuplu sistem” de bu sınıflandırmalardan biridir. II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayıp 1990’lara kadar devam etmiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan iki süper gücün liderliğinde iki rakip blok oluşmuş ve devletler bu iki blok etrafında yoğunlaşmışlardır. İttifak değiştirmek ancak iki blok etrafında olabilir. Fakat bloklarda yer almayan ve tarafsız politikalar yürüten devletler de vardır. Ayrıca sistemde Birleşmiş Milletler gibi evrensel aktörler de bulunmaktadır. Her iki blokta da ABD ve SSCB gibi blok önderleri, NATO ve Varşova Paktı gibi blok örgütleri yer almaktadır. Arabulucu rolünü ise bağlantısızlar gibi blok dışında kalmayı tercih eden devletler ya da evrensel örgütler yerine getirmektedir (Aktaran ARI, 2013,s.406).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması çift kutuplu sistemin yıkılması itibariyle uluslararası sistemde ciddi bir kırılma oluşturmuştur. Bu kırılma ABD'nin bir süper güç olarak konumunu oturtması için ilk basamak olurken "tek kutuplu sistem" in de başlangıcını ifade etmektedir. Kaplan'ın "hijerarşik sistem" olarak da adlandırdığı yapıdır. Ülkelerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için kullanabilecekleri kaynak ve sahip oldukları kapasitenin oldukça fazla bir bölümünü kontrol altında tutabilen, devletlerin kapasitesini belirleyen nüfus ve toprak bütünlüğü, kaynak donanımı, ekonomik kapasite, askeri güç ve örgütsel-kurumsal yetkinlik gibi unsurlarda üstün olan tek bir devletin varlığı olarak tanımlanan sistemdir. Dönemde Rusya gibi askeri bakımdan ya da Japonya ve Almanya gibi ekonomik bakımdan üstün devletler de mevcuttur. Ancak yalnızca ABD hem askeri hem de ekonomik yönden güçlü olduğu için sistemde egemen konumdadır (Aktaran ÇEVİK, 2015, s. 90-91). Yeni dünya düzeninde ulusal ve küresel tehditlerin yapısı değişmiş, güvenlik algılamalarında, ekonomik ve siyasi dengelerde büyük dönüşümler yaşamış, ekonomik çıkarların belirleyici olduğu bir dönem başlamıştır. ABD önderliğinde yeni bir dünya düzeni inşa edilirken liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi bu düzenin temelini oluşturmuştur.

Tek kutuplu sistemin lideri olan ABD'nin dünyaya nasıl nüfuz ettiğinin anlaşılması ve günümüz dünyasının daha iyi okunması bakımından "küreselleşme" oldukça önemli bir kavramdır. Küreselleşme Soğuk Savaş sonrası dönemde kendini göstermeye başlayarak ABD'nin dünya üzerindeki üstünlüğünde önemli bir rol oynamıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim ve ulaşım maliyetinin düşmesi, ticaret ve sermaye piyasalarının liberalleşmesiyle birlikte küreselleşme 1980'lerin ortalarından itibaren hızla yükselmeye başlamıştır (ÇEVİK,2015,s.123-124). Küreselleşme süreci fikirlerin, insan ve sermayenin akışkanlığını sağlayarak bir taraftan kültür ve medeniyetler arasında etkileşime imkân sağlarken diğer taraftan baskın kültür ve ideolojilerin hegemonya kurmasını sağlamakta ya da kurulu hegemonik yapıları güçlendirmektedir. Açık toplum ve demokratikleşme gibi süreçleri besleyen etkiler yapmasına karşın serbest piyasa ekonomisi kanalıyla dünyanın birçok yerinde ekonomik eşitsizlikler ve gelir dağılımında derin uçurumlar yaratmaktadır (Küçükcan vd., 2012, s. 109-110).

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının ardından geleneksel tehdit kavramının boyutu değişmiştir. Ayrıca bölgesel çatışmalar, ülkelerdeki ekonomik ve siyasi belirsizlikler, kitle imha silahları ve küresel terörizm gibi tehditler karşısında günümüzde tek bir gücün hegemonyası değil uluslararası aktörlerin karşılıklı bağımlılıklarına dayanan çok kutuplu bir yapı hâkimdir (ERDOĞAN, 2010, s. 7-8).

Waltz, sadece iki büyük gücün olduğu dünyayı iki kutuplu dünya, ikiden fazla büyük gücün olduğu dünyayı ise çok kutuplu bir dünya olarak tanımlamıştır (Aktaran ÇEVİK, s.136). Uluslararası sistemin çok merkezli olacağını savunan H. Kissenger'a göre ise "21. yüzyıl uluslararası ilişkiler sistemi en az altı önemli (ABD, AB, Çin, Japonya, Rusya ve Hindistan) güç merkezi etrafında toplanacaktır. Rusya Federasyonu, Çin ve Hindistan'ın politikaları Batı ve Özellikle ABD'den birçok konuda bağımsız gelişecektir" (ERDOĞAN, 2010, s. 9).

Çok kutuplu sistem bazı özellikleriyle güç dengesi sistemine, bazı özellikleriyle ise çift kutuplu sisteme benzemektedir. Bu tür sistemlerde ikiden fazla bloklaşma ya da koalisyon mevcuttur. Blok liderleri ve üyeleri arasındaki ilişkiler gevşek iki kutuplu sistemle benzerlik gösterse de daha esnek yapıdadır. Blok içi dayanışma daha zayıf olmakla birlikte, devletlerin iç yapılarından ve karar alıcılarından kaynaklı özelliklerin dış politikaya daha fazla yansıdığı görülmektedir. Uzun dönem varlığını sürdüren ideolojik ittifaklar yerine daha değişken yapıda ittifaklar görülür (ÇEVİK, s. 39). 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ve çift kutuplu dünya sisteminin sona erişinin ardından Amerika'ya meydan okuyacak süper güç olarak hangi devletin öne çıkacağı merak konusuydu. Günümüzde Amerika'nın görece güçlü konumunun ve dünya düzenine etkisinin yok olmasa bile azaldığı aşikârdır. Askerî ve ekonomik kapasitesinde düşüş yaşıyor olması bir yana diğer ülkelerde yükseliştir.

Avrupa Birliği ekonomik olarak çok daha entegre bir hale gelmiş, Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya “yükselen güçler” olarak sistemde yerini almıştır (Paul R. Viotti & Mark V. Kauppi, 2014, s. 88-89).

Ulusal alanda devlet gibi bir üst otorite tarafından sağlanan düzen kavramı hakkında uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası alanda düzenin, güvenliğin ve barışın nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusunda farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Andrew Heywood siyasi bir ilke olarak düzeni; dengeli, öngörülebilir ve kişisel güvenliği emniyet altına alan davranış biçimleri olarak ifade etmektedir. Düzenin nasıl oluştuğuna dair iki temel görüşten bahseden Heywood’a göre ilk olarak düzen çoğunlukla siyasi otoriteyle ilişkilendirilir ve yasa ile yukarıdan zorlama ile oluşturulmaktadır. İkinci olarak ise düzen sosyal adalet ve eşitlikle ilişkilendirilir ve güvenlik, istikrar, iş birliği ve karşılıklı saygı neticesinde aşağıdan yukarıya doğru oluşturulabilir (Aktaran şenel vd. , 2011, s 14-16). Uluslararası düzende yer alan tüm devletler kendi içlerinde tam egemen, dışarda da birbirine eşit aktörlerdir. Hiçbir devlet diğer bir devlet için üstün bir otorite değildir. Uluslararası düzen egemen eşit devletlerden oluşur ve hiçbir devlet diğerleri üzerinde yaptırım gücüne sahip değildir. Devletlerin birbirinden farklı tarihi, kültürel, sosyo-ekonomik ve askeri şartlara sahip olması, uluslararası arenada çatışan çıkarlar, sosyal hareketler, güvenlik kaygıları, diplomasi, uluslararası örgütler, hegemon güçlerin ekonomi vb. araçları kullanarak dünyayı etkisi altına alma girişimleri, uluslararası etkin bir hukuk sisteminin olmaması, bölgesel ve küresel çatışmalar-savaşlar, büyük siyasi değişimler, küresel salgın ve daha sayamayacağımız birçok faktör uluslararası düzeni etkiler. 21. yüzyılda karşılaşılan ve tüm dünyayı etkisi alan en büyük küresel sorunlardan birisi de Covid-19’dur.

3. DÜNYA DÜZENİNDE DEĞİŞEN UNSURLAR VE COVID-19’UN ETKİSİ

Covid-19 kısa süre içerisinde dünyanın her bölgesine yayılarak toplum sağlığını ciddi ölçüde tehdit eden bir hâl almıştır. Pandemi süresince bireylere, hükümetlere ve uluslararası kuruluşlara ciddi sorumluluk düşmektedir. Salgın birçok alanda etkisi uzun yıllar sürecektir bir dönüşüme yol açma potansiyeli taşıdığından dolayı küresel siyaset üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olacaktır. Salgın hem ölçeği hem de salgın çerçevesinde hayata konulan uygulamalar bakımından 21. yüzyıl küresel toplumunun alışık olduğu bir olgu değildir (Ulutaş vd., 2020, s.10-11).

Pandemi dünyadaki tüm bölgeler için büyük bir tehdit oluşturduğundan, uluslararası güvenlik sorunu haline gelmiştir. Ancak çok boyutlu sonuçlar doğuran felakete karşı küresel mücadelenin oluşturulamaması, gerekli meşruiyete ve kaynağa sahip olarak devlet aktörünün ön plana çıkması, “ulus devlet” kavramını da yeniden sorgulamaya açmıştır. Küresel salgın etrafında şekillenen yeni tehdit algısı neticesinde devletler sahip oldukları kapasiteyle orantılı olarak toplum sağlığını güvence altına alabilecekleri uygulamalar ile süreci yönetmeye çalışmaktadır. Ekonomik ve sosyal güvenlik mekanizmaları ile ulus devlet yeniden yükselmekte ve belirleyici rolünü üstlenmektedir (Valiyeva, 2020, s. 391-392). Yıllardır süregelen liberal dünya düzeninin getirdiği “bireysel özgürlük” kavramı, salgın krizinin toplumsal, ekonomik, siyasi, ve güvenlik alanındaki tehditlerin değişimini beraberinde getirmesiyle yerini “güçlü devlet” kavramına bırakmıştır. Korumacı politikalar uygulayarak krizin etkisini azaltmaya çalışan hükümetler krize, sınır geçişlerini sınırlayarak ve sınırları kapatarak, tıbbi malzeme ihracatını yasaklayarak, anayasal normları kişisel hakları sınırlayacak şekilde düzenleyerek kamu sağlığı ve güvenliği adına sert önlemler aracılığıyla müdahale etmiştir. Bu önlemlerin, egemen ulus devletlerin ötesinde, ulusüstü bir yapılanma olan Avrupa Birliği içinde bile geçerli olduğu görülmektedir. Covid-19 pandemisi, devletlerin küresel sorunlarda etkisinin ve rolünün kısmen daraldığını, devlet dışı aktörler veya ulusötesi ve ulusüstü kurumların devlet egemenliğini sınırlandırdığı yönündeki liberal paradigmanın ne derecede kırılğan olduğunu ortaya koymaktadır. Devletler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasının uluslararası çatışmalara engel olacağını ve refah ortamı oluşturduğunu savunan liberal küreselci yaklaşımın aksine realist yaklaşım, karşılıklı bağlılığın potansiyel bir çatışma kaynağı olduğunu ve bu nedenle

devletlerin özellikle kriz dönemlerinde birbirleriyle olan ilişkilerine sınır koyarak riskleri ve kırılganlıkları azaltmaya çalıştıklarını savunmaktadır (Aktaran Valiyeva, 2020, s. 392).

1990'ların başında bir yandan Soğuk Savaş'ın sona ermesi, diğer yandan da başta iletişim ve ulaştırma alanlarında olmak üzere büyük teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte dünyada küreselleşmenin zaferi ilan edilmişti. Ancak zaman içerisinde küreselleşmenin iki büyük sorunu ortaya çıktı. Bunlardan ilki dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu kapsayan ekonomik eşitsizlikler, ikincisi ise küresel ağlar üzerinden bireyler, mal, hizmet ve sermayenin daha hızlı hareket etmesiyle birlikte suç, terör, hastalık gibi musibetlerin de aynı imkânlardan yararlanması ve ortaya büyük küresel sorunlar çıkarmasıdır. Bu sorunlar karşısında, küresel ve sürdürülebilir çözümler geliştirilemedi. ABD-Çin arasındaki ticaret savaşından da, pandemi ortamında dünyada süren çatışma ve savaşlardan da anlaşılacağı üzere aktörler “önce ben” diyerek sıfır toplamlı oyunlara geri dönmeye başladılar (Atlı vd., 2020, s. 55). Öte yandan coronavirus salgınının hızla yayılmasını küresel dünya düzeninin bir sonucu olarak görsek de, birçok ülkede uzaktan eğitim ve evden çalışma gibi süreçlerin uygulanmasının ayrıca ilaç ve aşı geliştirilebilmesi için aktörlerin iş birliği içerisinde hareket etmesinin de küreselleşme faktörünün bir sonucu olduğunu vurgulamak gereklidir.

Covid-19 ile birlikte “risk toplumu” olgusu küresel boyutta gerçekleşerek dünyadaki tüm bölgeleri içine alacak şekilde kendini göstermektedir. Salgının uluslararası sistemdeki aktörlerin konumunda ne gibi değişikliklere neden olacağı merak konusudur. Düzen içerisinde egemen eşit haklara sahip olan devletler, kriz süresince de ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak diğer devletler ile ilişkilerini bir takım normlar çerçevesinde sürdürmektedirler. Covid-19 ile devletler ulusal çıkarlarını revize ederek; ekonomi, sınır güvenliği, toplum sağlığının gözetimi gibi pek çok konuda yeni önlemler almışlardır. Devletlerin pandemi krizi yönetimini etkili şekilde sürdürebilme potansiyeli, hükümetlerin halk nezdinde meşruiyetini sağlamasının ve “sosyal devlet” anlayışının gerekliliğini yerine getirmesinin yanı sıra, uluslararası toplumda da güç unsurunun belirleyicisi haline gelmiştir. Krizi etkili yönetemeyen hükümetlerin salgın ile mücadele sürecinde uluslararası arenada diplomasi ve uzlaşmayı geri plana atarak daha saldırgan bir tutum izlediği görülmektedir. ABD ve Çin arasındaki rekabetin sık sık gündeme geldiği süreçte, Çin'in ülke içerisindeki salgını sınırlamada diğer ülkelere ve ABD'ye nazaran daha başarılı görülmesi ‘Otoriter rejimler yükselir mi?’ ve sürece ‘Kim liderlik ediyor?’ sorularını beraberinde getirir de, demokratik ülkelerin koronavirüsle mücadelesi incelendiğinde asıl meselenin ideolojik bir kavgaya değil ‘yönetebilirlik’ olduğu görülmektedir.

BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in mevcut salgın krizini Birleşmiş Milletler tarihindeki en büyük uluslararası tehdit olarak nitelendirmiştir (Valiyeva, s. 395). Ayrıca Guterres'in 23 Mart'ta yaptığı salgına karşı ‘Küresel Ateşkes Çağrısı’ na kritik çatışma bölgesinde yer alan 12 ülkeden olumlu cevap gelmiş ve 70 bölgesel çatışma durmuştur (Kardaş vd., 2020, s. 47). Kriz her ne kadar ABD ve Çin arasındaki rekabet tartışmalarını hararetlendirse de süreci sadece bu eksenle ele almak yetersiz kalacaktır. Çin, salgını farketme ve dünya kamuoyunu zamanında bilgilendirme konusunda geç kaldığı için eleştirilse de karantina sürecini başarıyla yönettiği, virüsle ilgili bilgileri diğer devletlerle paylaştığı ve pandemiye yönelik hastaneleri hızlı bir şekilde kurduğu için salgınla mücadelede ön plana çıkan devlet konumundadır. Ayrıca İran, İtalya, Belçika ve Sırbistan başta olmak üzere birçok ülkeye çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Trump yönetimindeki ABD ise sağlık sisteminde yetersiz olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiş, içe dönük politikalar izleyerek hem kriz yönetiminde başarısız olmuş hem de diğer ülkelere bekledikleri desteği sağlayamadığı için kendisinden beklenen küresel liderlik rolünü üstlenememiştir. Ayrıca Trump'ın krizi hafife aldığı ilk açıklamaları, sonraki süreçte de Dünya Sağlık Örgütü'ne olan ekonomik desteği kesmesi büyük tepki görmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği'nin ise çok daha büyük bir krizle karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Ortak sağlık politikasının yetersizliği fark edilmiş, Covid-19'un neden olduğu ekonomik sorunları çözme konusunda bölünmüş, krizle mücadelede bütüncül bir politika izleyemediği için birlikte çeşitli ayrışmalar yaşanmıştır. İtalya'ya gereken yardım zamanında yapılmamış, İspanya gibi birçok ülkenin beklentileri karşılanamamıştır.

Küresel sistemin, olağanüstü sorunlara karşı ortak perspektif ile çözüme odaklanması gerekliyken Covid-19 ile birlikte Dünya Sağlık Örgütü'nün yetersiz görülmesi, küresel salgınların Birleşmiş Milletler' in güvenlik kapsamında yer almaması ve pandemi karşısında örgütün geç ve sınırlı desteği uluslararası kuruluşların sorgulanmasının yanında yeni yapılanmanın gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün salgını pandemi olarak ilan etmekte geç kalması küresel düzeyde mücadeleyi geciktiren faktörler arasında yer alsa da uluslararası kurumların belirttiği tavsiye ve kararlar hükümetler tarafından desteklenmekte ve iş birliğinin önünü açmaktadır.

Koronavirüs salgını ülkelere sağlık açısından ciddi zararlar vermesinin yanı sıra ekonomilerinde de büyük hasarlar oluşturmuştur. Pandemi uluslararası ticaretin sınırlandırılmasına, kimi sektörlerin oldukça büyük hasar almasına, işsizliğin hızla tırmanışa geçmesine ve toplumsal tabakalar arasındaki farkın ciddi ölçüde artmasına neden olmuştur. Uluslararası ticaretin tedbir olarak kısıtlanması sonucu pandemi ihracat üzerinde olumsuz etkiler bırakırken üretimin önemi gündeme gelmiştir. Covid-19'un Çin üzerinden yayılmasının bir sonucu olarak, öncelikle hasarı Çin ekonomisi almıştır. Çok uluslu şirketlerin aktif olduğu sistemde Çin'de yaşanan ekonomik hasar kendi sınırları içerisinde kalmamış, ani gelişen kriz domino etkisi yaratmıştır. Ticari kutuplaşmalar, gelişmiş ticari ağa sahip Asya ülkeleri için tehdit unsuru oluşturmuştur. Talepte yaşanan küresel düşüş ve hava seyahatine getirilen kısıtlamalar yüzünden varil fiyatı oldukça düşen petrol üretimini %10 azaltan Rusya ile BAE arasında petrolden kaynaklı rekabetin hız kazanması beklenmektedir. Öte yandan, fiyatların düşmesi Afrika kıtasında kıtlık ve çatışmalara yol açabilir. Çin ile yakın ilişki içerisinde olan Nijerya ve Zimbabve gibi ülkelerin düşen petrol gelirleri ve çökme noktasına gelen kamu finansman kaynakları zaten zor durumda olan Afrika ülkelerini çok daha büyük problemlerle karşı karşıya bırakabilir (Kardaş vd., 2020, s. 46). Askerî olarak ise üretim faaliyetlerinin askıya alınması ve küresel düzeyde savunma ekonomilerine ayrılan bütçede daralmanın gerçekleşmesi beklenmektedir. Kriz doğru şekilde yönetilmezse dünya ekonomisinde ciddi bir buhrana sebep olabilir.

Pandemi krizinin etkilediği bir diğer önemli konu ise göçtür. Gelişmiş ülkeler pandemi süresince göç ve göçmen karşıtı söylem ve uygulamalarda bulunmakta, göçmen karşıtı gruplar ise göçmenleri hastalığın yayılmasına imkân sağladıkları için suçlamaktadır. Ekonomik sıkıntı dönemlerinde göçmen karşıtlığı arttığı için, ilerleyen dönemlerde göçmen karşıtlığında küresel ölçekte bir artış beklenebilir (Unutulmaz vd., 2020, s. 135). Pandeminin toplumun farklı kesimlerini farklı şiddette etkilediğini göz önüne alacak olursak, göçmenler üzerindeki etkisinin çok şiddetli olacağı aşikârdır. Vatandaş olmadıkları için yaşadıkları ülkenin sağlık imkânlarından sınırlı olarak faydalanabilen ya da hiç faydalanamayan göçmenler, virüs karşısında daha fazla risk altındadır. Portekiz gibi bazı ülkeler bu durum karşısında ülkedeki tüm göçmenlere süreç boyunca sağlık sistemine tam erişim hakkı vermiştir. Ancak birçok ülke kendi vatandaşlarına bile yeterli sağlık hizmetini sunamadığından, göçmenlere bu hakları vermemektedir. Gittikleri ülkelerde ucuz iş gücü olarak da çalıştırılan göçmenler, ekonomisi dış göç ile ayakta kalan ülkelere büyük yarar sağlamakta, kriz anında ise işten ilk çıkarılacak grup olma özelliği taşımaktadır. Hem ekonomik sıkıntı yaşayan hem de sağlık hizmetlerinden faydalanamayan göçmenler ülkelere geri dönme eğilimi göstermektedir (Unutulmaz vd., 2020, s. 136). Büyük bölümü yoksulluk sınırının altında yaşayan mülteciler, çok fazla sayıda mültecinin birlikte yaşadığı kamplarda sağlıksız ve hijyen standartlarından uzak şekilde, kötü yaşam koşullarına rağmen hayatta kalma savaşı vermektedir. Bu konuda uluslararası iş birliği sağlanmalı ve gerekli tedbirler alınarak mültecilerin, sığınmacıların ve göçmenlerin, evrensel insan haklarının başında gelen “yaşama hakkı” korunmalıdır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin bir “Genel Yorum” unda belirttiği üzere yaşama hakkı “ulusun yaşamını tehdit eden kamusal tehlike halinde bile aykırı önlem (sapma önlemi) alınamayacak olan üstün bir haktır” (Erdoğan, 2015, s. 180).

Covid-19 pandemisi, etkisini tek bir alanda göstermemiş, güvenliği farklı boyutları ile ele alarak mücadele edilmesini mecburî kılmıştır. Virüsün halihazırda etkilemekte olduğu birçok ülke gıda güvenliği, sağlık sistemi yatırımları, dijital güvenlik, sınır problemleri, ekonomik problemler gibi alanlarda mücadele vermekte ve “yeni düzen” içerisinde uygulanabilir politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

4. SONUÇ

Covid-19 pandemisi, küresel ölçekte oluşturduğu güvensizlik ortamı sebebiyle uluslararası sistemde güvenlik tehditti haline gelmiştir. Güvenlik gereksinimi değişen algıları ile sürekli var olan bir durumdur. Covid-19; çatışma ortamı, ekonomik dalgalanma, sınır güvenliği, bireylerin güvenliği ve haklarının gözetimi, gıda güvenliği gibi farklı noktalarda güvenliğin sağlanması ihtiyacını oluşturmuştur.

Çok kutuplu dünya sisteminin olağanüstü sorunlara karşı ortak perspektif ile çözüm üretme anlayışı Covid-19 sürecinde ne yazık ki gerçekleşmemiştir. Bu durum küresel çağda yeni bir yapılanmanın eksikliğini uluslararası topluma göstermiştir. Salgın hastalıklar karşısında planlamalar geliştiren, etkin bir mekanizmaya duyulan ihtiyacın çağın bir getirisi olduğu belirginleşmiştir. Beklenen iş birliği yerini sınır güvenliğine, kamu müdahalelerine, devletle indirgenen korumacı güvenlik politikalarına bırakmıştır. Bu durum göstermektedir ki çok kutuplu dünya sisteminde güçlü olduğu var sayılan kolektif güvenlik anlayışı, Covid-19 ile birlikte zayıflamıştır.

Devletlerin güvenlik algısı; içerisinde yaşayan toplumun ördüğü benliğinin ihtiyaçları doğrultusunda, risklere karşı korunma içgüdüsünün bir sonucudur. Uluslara düşen görevin küresel iş birliği çerçevesinde yürütülememesi, süreç içerisinde aktör olarak devleti güç simgesi olarak karşımıza çıkarmıştır. Bu durum liberal devlet anlayışının da sorgulanmasına neden olmuştur. Liberal düzen içerisinde devletin varlığı, bireyin haklarının teminatıdır. Fakat bireyin özgürlüğünü ön plana çıkartan sistem, hızla yayılan salgın nedeniyle toplum faydasına yönelim göstermiştir. Kontrol altına alınması hedeflenen salgın ile beraber bireylerin özgürlükleri de hükümetlerin denetimi altına girmiştir.

Çok kutuplu dünya sisteminde ekonomik güç, sistemi şekillendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemde ticari ilişkiler karşılıklılık ilkesi ile gerçekleşmektedir. Covid-19’un ithalat ve ihracat üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin bir sonucu olarak uluslararası ticarete duraksama yaşanmıştır.

Çok uluslu şirketlerin hakim olduğu küresel sistem içerisinde salgın nedeni ile Asya ülkelerine dönük kısıtlama tedbirleri sadece Asya ülkeleri ekonomisini etkilememiş aynı zamanda etkileşimde bulunduğu Avrupa ülkelerinin de ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum uluslararası sistem içerisinde ekonomik, sosyal veya siyasal ilişkilerde yaşanan herhangi bir sorunun tüm sistemi doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğini bir kez daha uluslararası topluma göstermiştir.

Koronavirüs ile “yeni normal” süreci içerisinde devletler, ülke içinde ve ülke sınırları dışında gerçekleşen göç hareketlerine de çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Küreselleşen toplumda olağan bir durum olan hareketlilik hali, olağanüstü süreç kapsamında durma noktasına gelmiştir. Göç hareketlerine karşı getirilen kısıtlamalar, insan haklarına gelen sınırlandırma olarak yaratmış olduğu etkinin yanı sıra mevcut göçmenler için de risk unsuru haline gelen bir durum oluşturmuştur. Sağlık, barınma, eğitim, çalışma koşullarında adaletsizlik, işsizlik gibi sorunlara birçok toplum içerisinde hızla artan yabancı düşmanlığı da eklenmiştir. Sınır güvenliği ve ekonomi konularında yaşanan gelişmelerin sonucu olarak liderler milliyetçi ve popülist politikalara ağırlık vermişlerdir. Göç eden pek çok bireyin karşılaştığı yabancılaşma ve köksüzlük hissi salgın sürecinde daha belirgin hale gelmiştir.

Kriz yönetiminin bir getirisi olarak hızla örülen ticari ağlarla birlikte, yaşanan hasarın faturasının sistemdeki zayıf halkaları daha belirgin çevrelemesi, ülkelerin ekonomileri arasındaki derin eşitsizliği de gözler önüne sermektedir. Koronavirüs sonrasında kapatılan firmalar, iş yerleri ve pek

çok sektörün aldığı ağır hasar işsizlik oranında artışa neden olmuştur. Süreç ile toplumsal tabakalar arasındaki fark hissedilebilir ölçüde artmıştır.

Uluslararası arenada filizlenip hızla yayılan bir salgınla nasıl mücadele edileceği sorusu gündeme gelirken, krizi kontrol etmek artık sistem içerisinde güç simgesi haline gelmiştir. Covid-19 sürecinde devletler, kriz ile başa çıkabilme potansiyelleri doğrultusunda başarılı veya başarısız devlet olarak nitelendirilebilmektedir. Salgın sürecinde kamu politikalarının başarısı, sistemde yer alan diğer devletlerin salgına yönelik geliştirdiği politikalar ile kıyaslanmakta ve bu durum hükümetler için yönetebilirliği ön plana çıkarmaktadır. Ulusal sınırlarında salgının yarattığı tahribata karşı etkili güç olamayan liderler, algılanan kötü imajı silme eğilimi gösteren politikalar yürütmektedir. Uluslararası toplumun iş birliği içerisinde küresel salgın ile mücadele etmesi gereken bir dönemde, birçok alanda rekabet içerisinde olan bazı devletlerin çatışmaya eğilim göstermesi de bu politikaların bir sonucudur. Ulusal başarısızlıklarını uluslararası başarı ile kapatma amacını yansıtan dış politika tercihleri ile pek çok devlet halkı nezdinde güçlü aktör olarak konumlanmaya çalışmaktadır.

Yeni normal süreçte güvenliğin bir boyutu olan birey güvenliği, devlet müdahaleleriyle birlikte toplum güvenliğine dönüşmüştür. Bu durum küresel sistemin sorgulanmasıyla birlikte yeni önlemleri de beraberinde getirmiştir. Covid-19 kapsamında gereksinim duyulan güvenlik uygulamaları küreselleşme öncesi bir ulus devlete geçileceği ya da tek süper güç ve çok kutuplu sistemin sonunun geldiği sonucunu doğurmamaktadır. Sistemde meydana gelen değişimler olağanüstü bir süreç karşısında gerçekleştirilen politikaların bir sonucudur. Koronavirüs ile mücadele süreci dinamik olmakla beraber sorguladığı kavramlar süreç içerisinde yeniden yapılanabilir veya değişebilir özelliklere sahiptir. Küresel çağda sınır aşan salgın hastalıklar tarihte de var olan ve gerçekleşmesi beklenen bir durumdur. Covid-19 ile uluslara indirgenen politikalar küresel sistemin var olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Devletler, ulusüstü ve ulusötesi aktörler iş birliği çerçevesinde yeni yapılanmaları da ortaya koyabilecek ortamı uluslararası topluma sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ak, T. (2020). Covid-19 Salgınına Yönelik Mücadelenin İç Güvenlik Açısından Yönetimi. 272-274. *International Journal of Social Sciences and Education Research*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsser>

ARI, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ankara: MKM Yayıncılık.

ATLI, A. (2020). “ Covid-19 Küreselleşmenin Sonunu mu Getirecek ?” (Ed. Ufuk Ulutaş), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, s.54-57, Ankara: SAM Yayınları.

ÇEVİK, A. (2015). *Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa Doğru Yeni Dünya*. Başkent Üniversitesi.

ERDOĞAN, M. (2015). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Orion Kitapevi.

ERDOĞAN, N. U. (2010). *Yeni Uluslararası Sistem ve Değişen Dengeler Bağlamında Rusya Çin Yakınlaşması*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

KARDAŞ, T. (2020). “Covid-19 Pandemisini Yeniden Düşünmek” (Ed. Ufuk Ulutaş), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler*, s.45-49, Ankara: SAM Yayınları.

KÜÇÜKCAN, T. (2012). “Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı”. *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (s. 109-110). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MAÇ, N. (2004). *İki Kutulu Sistem Sonrası ABD-Rusya Federasyonu İlişkileri Bağlamında Uluslararası Sistem Analizi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Dokuze Yünl Üniversitesi.

ÖZALP, Z. (2020). Covid-19 Bağlamında Devletlerin Hak ve Sorumlulukları. *Social Sciences Research Journal (SSRJ)*, 127-132. Paul R. Viotti, & Mark V. Kauppi. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti* (A. Ö. Erozan, Çev.). Ankara : Nobel Yayın.

SİRKECİ, İ. ÖZERİM, M. G. & BİLECEN, T. (2020, Mayıs). Editörden:KOVİD-19'un Uluslararası Hareketlilik ve Göçmenliğe İlişkin Etkisi Üzerine. Göç Dergisi, 7(1), 1-8.

SÖNMEZOĞLU, F. (2014). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. İstanbul: Der Kitabevi Yayınevi.

ŞAHİN, B. (2020, Temmuz). DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİNE BAĞLI OLARAK DEĞİŞEN ULUSLARARASI GÜVENLİK ALGISI. İMGELEM, 4(6), 177-204.

ŞENEL, M. (2011). Uluslararası İlişkilerde Düzen Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. Modernite ve Dünya Düzenleri. içinde İstanbul: Klasik Yayınları.

TARHAN, K. (2020). Covid-19 İle Mücadele Sırasında Güney Asya'da Siber Güvenlik Ve İnsan Hakları. Cyberpolitik Journal, 88-112.

TINAS, S. (2018). ULUSLARARASI SİSTEMDE KAMPLAŞMA: I. VE II. DÜNYA SAVAŞI. İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ.

ULUTAŞ, U. (2020). "Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler" (Ed. Ufuk Ulutaş), Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler, s.10-19, Ankara: SAM Yayınları.

UNUTULMAZ, O. (2020). "Covid-19 Pandemisi ve Göç" (Ed. Ufuk Ulutaş), Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler, s.134-135, Ankara: SAM Yayınları.

VALİYEVA, K. (2020). Covid-19 İle Ulus Devleti Yeniden Düşünmek. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı 19/38), 390-403.